

ІВАНЕНКО О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Юридичний інститут
Національного авіаційного університету)

УДК 347.1

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Статтю присвячено дослідженню проблем ефективності цивільно-процесуальних норм у сфері приватного права, зацікавленість у вирішенні яких зумовлюється істотним змінами, які відбуваються останнім часом у зазначеній сфері при здійсненні цивільного правосуддя.

Ключові слова: цивільне судочинство, ефективність цивільно-правових норм, юридична техніка, стадії цивільного процесу, цільові установки.

Статья посвящается исследованию проблем эффективности гражданско-процессуальных норм в сфере частного права, заинтересованность в решении которых обусловлена существенными изменениями, которые происходят в последнее время в указанной сфере при осуществлении гражданского правосудия.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, эффективность гражданско-правовых норм, юридическая техника, стадии гражданского процесса, целевые установки.

Article is dedicated to the study of problems of efficiency of the civil procedural rules in the field of private law, interest in the decision which caused significant changes that are happening lately in this area in the implementation of civil justice.

Key words: civil litigation, the effectiveness of civil law, legal technique, stage of civil procedure, the target setting.

Вступ. Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що сучасний стан вітчизняної науки характеризується підвищенням уваги до актуальних та невирішених проблем, а також нових проявів та тенденцій розвитку законодавства, практики його застосування. У зв'язку із цим цілком обґрунтованим є інтерес до питань, пов'язаних зі змінами у традиційному праві, його структурі, які відбуваються внаслідок динамічного розвитку суспільних відносин, що надають нового змісту глибоко дослідженим галузям права та вимагають перегляду вже усталених поглядів та підходів.

Постановка завдання. На сьогоднішній день проблема ефективності процесуально-правових норм у сфері приватного права є одним із найменш досліджених напрямів сучасної правової наук, а значна кількість пов'язаних із цим питань не знайшла практичного вирішення.

До вирішення питань ефективності процесуально-правових норм у сфері приватного права долучалася значна кількість науковців, а саме: Д.Х. Валєєв, А.А. Власов, В.П. Грибанов, Г.А. Жилін, І.М. Зайцев, І.А. Іконіцький, М.Ш. Пацація, І.Л. Петрухін, В.І. Радченко, А.П. Рижаків, Г.П. Толстоп'ятенко, В.Т. Томіна, М.К. Треушніков, А.В. Цихоцький, М.Ю. Челишев, Л.Д. Чулюкін, М.С. Шакарян, М.Д. Шаргородський, С.А. Якубова та ін. Проте наразі дана проблематика залишається недостатньо опрацьованою та потребує більш глибоких досліджень.

Результати дослідження. Ефективність цивільного правосуддя, його поняття, критеріїв та умов тісно пов'язана із такою правовою категорією як ефективність правових норм. Аналізуючи у загальному сенсі наявні підходи до розуміння сутності ефективності, можна зрозуміти, що ефективність права взагалі є характеристикою результативності його дії, яка свідчить про здатність закону вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. Водночас ефективність є функціонально-цільовою категорією, яка характеризує свідому, суспільно значущу діяльність людини та її соціальних інститутів [1, с. 26].

Зрозуміло, що поняття ефективності повинне містити певний елемент порівняння: необхідно знати, завдяки яким методам та засобам досягається найбільший результат, а які діють з найменшим ступенем результативності [2, с. 91]. Зазначена обставина має найважливіше значення для з'ясування ефективності правосуддя, оскільки законодавство, яке його регламентує, передбачає різні види проваджень, порівняння ефективності яких має практичне значення.

З огляду на це ми розглядатимемо ефективність цивільного судочинства в аспекті динамічного розвитку категорії ефективності у загальному механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин, які виникають при здійсненні цивільного процесу.

Аналіз механізму правового регулювання дозволяє відповісти на питання про те, за допомогою яких засобів цивільно-процесуальні норми впливають на процесуальні правовідносини, які виникають у межах певного су-

дового провадження. Ми вважаємо, що до юридичних заходів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання, можна віднести норми права, юридичні факти, правовідносини, правосвідомість, режим законності, акти реалізації права. Крім того, однаково важливого значення набуває ефективність реалізації кожного із юридичних засобів правового регулювання.

Цивільне правосуддя як об'єкт дослідження є явищем динамічним, якому нехарактерна статичність, оскільки правосуддя обслуговує суспільство, яке постійно перетворюється [3, с. 149]. Таким чином, об'єктивно прибутаманна правопорядку тенденція до змін визначає й конкретно-історичний підхід для дослідження цивільного правосуддя. Інакше кажучи, розвиток наукової теорії завжди відчуває вплив історичного фактору, що, у свою чергу, може обумовлювати й перегляд поняття «ефективність цивільного судочинства».

Досліджуючи ефективність цивільного судочинства, цілком правильним буде розглядати співвідношення між фактичним результатом дії норм права та тими соціальними цілями, задля досягнення яких вони були прийняті.

Так, ефективність цивільного судочинства можна розглядати як його здатність у вигляді встановленої законом цивільно-процесуальної форми державної діяльності, яка здійснюється судом, щодо розгляду та вирішення конкретних судових справ із винесенням у них законних, обґрунтованих та справедливих рішень, забезпечувати можливість за певних обставин досягати соціально значущих цілей [3, с. 152]. Позитивним моментом даного визначення є те, що воно дозволяє виявити таку цінну якість категорії ефективного цивільного судочинства як співвідношення фактично досягнутого правосуддям рівня цілей із нормативно встановленим законом.

На наш погляд, для отримання більш цілісного уявлення про сутність та зміст ефективності цивільного судочинства слід провести аналіз таких категорій, які характеризують зазначене правове явище, як мета, засоби та результат.

Взагалі мета здійснення судочинства відображає те, що повинно бути досягнуто в результаті даної діяльності. Попри багатоцільовий характер цивільного судочинства його цілі є несуперечливими та такими, що володіють якістю системності, яка в свою чергу проявляється у тому, що досягнення однієї мети забезпечує досягнення й усіх інших. Слід звернути у цьому контексті увагу на те, що визначення цілей цивільного судочинства ускладнюється наявністю такої правової категорії як завдання цивільного судочинства [4, с. 16-26]. На сьогоднішній день аспекти співвідношення мети та завдань у цивільному процесі мають дискусійний характер.

У вирішенні даного питання можна погодитися із Г.А. Жиліним, який здійснював спеціальне дослідження цілей цивільного судочинства та їх реалізації у суді першої інстанції, з приводу того, що ототожнення цілей та завдань цивільного судочинства має досить серйозну аргументацію [5, с. 15]. Виходячи із загального розуміння, метою є те, до чого прагнуть, намагаються здійснити, а завданням – те, що потребує вирішення, виконання. Отже, можна дійти висновку: те, що потребує виконання або вирішення одночасно є тим, до чого прагнуть або потребує здійснення. Тому видається можливим об'єднати ці два поняття у єдине – цільові установки.

Таке об'єднання можна спостерігати на законодавчому рівні. Так, згідно зі ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [6]. Тут фактично йдеться одночасно про цілі та завдання.

У зв'язку із цим пропонуємо цільові установки цивільного судочинства розглядати як захист прав і свобод людини і громадянина через правильне вирішення цивільних справ; забезпечення доступності правосуддя; здійснення виховного впливу на осіб, які беруть участь у цивільному процесі; сприяння зміцненню законності та попередження правопорушень тощо.

Засоби є другою важливою категорією, яка дозволяє розкрити сутність ефективності цивільного судочинства. У загальному розумінні ними є прийоми, способи досягнення певних результатів, тобто вони слугують певній меті та необхідні для її досягнення. У нашому ж випадку засобами ефективності цивільного судочинства є сукупність процесуальних прийомів, способів, які необхідні для досягнення його цілей.

Тому таку категорію як засоби ефективності слід розглядати як складне правове явище, яке має своє зовнішнє вираження та внутрішній зміст [7, с. 38-40]. Отже, можна вести мову про зовнішні та внутрішні якості категорії засобів ефективності цивільного судочинства, а саме: перші проявляються в удосконаленні законодавства та правозастосовної діяльності; другі характеризуються винесенням судами обґрунтованих та законних рішень; забезпеченні судам прав осіб, які приймають участь у справах, та інших передбачених законом соціально корисних результатів. Об'єднуючою ознакою їх можна визначити те, що в сукупності зовнішні та внутрішні якості характеризують співвідношення між фактичним результатом та тими соціальними цілями, для досягнення яких ці засоби призначені.

З метою більш детального дослідження природи та сутності засобів ефективності цивільного судочинства слід проаналізувати їх певні особливості.

Якщо говорити про вдосконалення законодавства, слід виходити, насамперед, із його розуміння як відповідності норм права, які приймаються, тим загальним та конкретним соціально-економічним, ідеологічним, культурно-психологічним та організаційним умовам, у яких вони діятимуть; відповідності цілям розвитку законодавства на базі об'єктивних потреб суспільства. У контексті ефективності цивільного судочинства великого

значення набуває удосконалення юридичної техніки, оскільки наразі відбувається активний розвиток процесуального законодавства. Для нас повинно діяти таке правило: чим вищим є рівень юридичної техніки, тим вищим буде рівень ефективності процесуальних норм у сфері правосуддя, а показники фактичного результату найбільше співпадатимуть із тими цілями, для досягнення яких були передбачені зазначені норми.

До речі, сутність такої правової категорії як юридична техніка є досить багатоманітною. Будемо виходити з її розуміння як широкої багатоаспектної категорії, яка виражає прикладні аспекти професійної юридичної діяльності; формально-структурні аспекти теорії права, а також діючого права; ступінь удосконалення форми структури та мови права [8, с. 20]. Останній з указаних аспектів найчастіше використовується для характеристики юридичної техніки. У цьому сенсі наукою виписані певні правила юридичної техніки, а саме: конкретність, чіткість та вичерпна повнота правового регулювання; логіка викладу тексту документу та зв'язок нормативних приписів між собою; відсутність прогалин, колізій, суперечностей як у нормативно-правовому акті, так й у всій системі законодавства; лаконічність та компактність викладу змістового наповнення правових норм, максимальне скорочення дублювання нормативного матеріалу з одного й того самого питання тощо [9, с. 322]. Тому можна думати, що у випадку, коли законодавство у сфері здійснення правосуддя відповідатиме зазначеним вимогам, ефективність його норм підвищиться як в цілому, так і на певних стадіях його здійснення.

У контексті розгляду удосконалення правозастосовної діяльності слід сказати, що, на відміну від удосконалення законодавства, воно характеризує динамічну сторону категорії ефективності. Адже досконале законодавство лише встановлює ідеальну модель поведінки, проте на практиці не завжди вдається досягнути повного застосування тієї чи іншої норми. Тому питання досягнення ефективності у правозастосовній діяльності є не менш значущим, ніж удосконалення законодавчої бази.

Слід окремо приділити увагу тим обставинам, які впливають на досконалість правозастосовної діяльності. Так, по-перше, йдеться про зворотній зв'язок – на правозастосування безпосередньо впливає досконалість законодавства: якщо вимоги правових норм є задалегідь нереальними через власний неякісний зміст, то такі норми або взагалі не застосовуються, або обмежено застосовуються із викривленням тих цілей, для досягнення яких вони були передбачені. У цьому ключі однією із найбільш суперечливих та невирішених проблем у сучасному процесуальному праві є питання про допустимість процесуальної аналогії, тобто розповсюдження дії норми у випадках, не передбачених законодавством, але схожих по суті. По-друге, істотний вплив на досконалість правозастосування здійснює дотримання режиму законності усіма учасниками цивільного судочинства. Тут також не зайвим буде приділити увагу питанням про процесуальні форми нагляду та контролю у процесуальній сфері, а також заходах процесуальної відповідальності [10, с. 46-60]. По-третє, передбачення пільг та заохочень може істотно впливати на ефективність правозастосовної діяльності. Причому пільги та заохочення можуть бути не лише матеріально-правовими у вигляді пільг з оплати державного мита, відстрочки або розстрочки державного мита, але й пільги та заохочення у вигляді позитивних процесуальних наслідків.

Висновки. Підводячи підсумок, можна сказати, що теорія ефективності цивільного правосуддя є системою узагальнених знань, пояснення його результативності, яка характеризує судочинство, що здійснюється за умови свідомого дотримання правових принципів.

Список використаних джерел:

1. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам: Автореф. дисс. докт. юрид. наук. – Новосибирск, 1998. – С. 26.
2. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. – Казань: Изд. Казанского университета, 1975. – 196 с.
3. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. – Новосибирск: Наука, 1997. – 356 с.
4. Арапов Н.Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам. – Л., 1984. – С. 16-26.
5. Жилин Г.А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. – М.: Городец, 2000. – С. 15.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С.С., Білоусов Ю.В., Бірюков В.І. та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – 840 с.
7. Фаткуллин Ф.Н., Чулюкин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. – Казань, 1977. – 147 с.
8. Муромцев Г.И. Юридическая техника (некоторые теоретические аспекты) // Правоведение. – 2000. – № 1. – С. 20.
9. Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1997. – 559 с.
10. Пацация М.Ш. Актуальные проблемы эффективности правосудия, осуществляемого в порядке арбитражного и гражданского судопроизводства / Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Москва 31 января – 1 февраля 2001 г. – М.: Лиджист, 2001. – С. 46-60.

